

กระบวนการสื่อสารของชุมชนในการสืบทอด ประเพณีผีป่วน่า ตำบลอ่าวแก้ว อำเภอบ้านฉาง จังหวัดลำปาง*

นิติธร ทองธีรกุล**

การอยู่ร่วมกันของสังคมชุมชน ต่างต้องอาศัยการเชื่อมโยงและ
ร้อยทุกสิ่งทุกอย่างเข้าด้วยกันโดยผ่านกระบวนการสืบทอดความดีงามของคน
ในชุมชนด้วย “กระบวนการสื่อสาร” ของชุมชนใน “การสืบทอดประเพณีผีป่วน่า”

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต สาขานิเทศศาสตร์พัฒนาการ
ภาควิชาการประชาสัมพันธ์ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

** ผู้ประสานงานด้านสิทธิมนุษยชนศึกษา องค์การแอมเนสตี้ อินเตอร์เนชั่นแนล ประเทศไทย

ซึ่งเป็นกระบวนการในมิติของการสื่อสารที่เป็นเครื่องมือในการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ที่เป็นสัตว์สังคม เป็นเครื่องมือสำคัญที่สามารถประสานความต้องการของมนุษย์ได้ ชุมชนตำบลอ่าวแก้ว อำเภอห้วยฉัตร จังหวัดลำปาง เป็นชุมชนที่มีประเพณีอันดีงามที่เป็นจุดแข็งที่เชื่อมโยง “คน” ผ่านเครื่องมือสำคัญคือ “กระบวนการสื่อสาร” ในด้านบทบาทหน้าที่ของประเพณีมีอยู่จากอดีตถึงปัจจุบันกับการเปลี่ยนแปลงไป กับหน้าที่ที่ยังคงเดิม/หายไป/คลี่คลาย/หน้าที่ใหม่ และปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง รวมถึงกระบวนการสื่อสารของชุมชนในการสืบทอดประเพณีมีอยู่ สู่รุ่นลูกรุ่นหลาน

ชุมชนอ่าวแก้ว.. “ผีปู่ย่า” และ การสื่อสาร ความสัมพันธ์เพื่อการสืบทอด

ชุมชนกับความเชื่อเรื่องการนับถือผีเป็นสิ่งที่คู่กันมาเป็นเวลาช้านาน ตำบลอ่าวแก้ว อำเภอห้วยฉัตร จังหวัดลำปาง ก็เป็นชุมชนที่มีความเชื่อเรื่องการนับถือผีเช่นกัน โดยเฉพาะเรื่อง “ผีปู่ย่า” หรือ “ผีบรรพบุรุษ” ที่มีบทบาทสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจที่ดีที่สุด รวมถึงเป็นเครื่องมือที่ทำให้เกิดความร่วมมือ ความสามัคคี ประองดองแก่ญาติพี่น้อง และยังเป็นจารีตประเพณีอันดีงามที่ป้องกันไม่ให้ผู้หญิงถูกล่วงละเมิดทางเพศ

“ผีปู่ย่า” มีอีกมุมมองหนึ่งที่เรียกได้ว่าเป็น “สื่อพื้นบ้าน” ของชุมชน ทำหน้าที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ก่อให้เกิดความสามัคคีกันในกลุ่มเครือญาติหรือญาติเดียวกัน ผ่านประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าเกิดความเคารพซึ่งกันและกัน และการให้เกียรติแก่ผู้หญิงระหว่างคนในเครือต่าง ๆ ในชุมชน ผ่านข้อห้ามและหลักการปฏิบัติตัวเพื่อมิให้มีการผิดผี โดยมีกระบวนการสืบทอด ด้วยการบอกเล่าจากรุ่นปู่ ย่า ตา ยาย สู่รุ่นหลาน

ประเพณี พิธีกรรม เรียกได้ว่าเป็น “สื่อ” อีกรูปแบบหนึ่งที่มีนัยสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้งจนกล่าวได้ว่า พิธีกรรมก็คือรูปแบบหนึ่งของการสื่อสารทางสังคม อาศัยกิจกรรมเป็นสื่อกลาง เป็นเทคนิคอย่างหนึ่งที่มนุษย์คิดค้นขึ้นมาเพื่อใช้เป็นเครื่องมือสื่อสารทางสังคม เป็นกระบวนการของ

การกล่อมเกลாதงสังคม (Socialization) เป็นเครื่องมือที่ทำให้คนจำนวนมากมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยการประพฤติ ปฏิบัติตามแนวคิด ความเชื่อสืบ ๆ กันมา แต่การสื่อสารโดยพิธีกรรมจะให้ผลลึกซึ้งกว่า เพราะนอกจากจะได้รับสารสื่อโดยตรงแล้ว ยังได้รับสารสื่อโดยทางอ้อมที่จะทำให้เกิดความรู้สึกและอารมณ์^๓

ในขณะที่ประเพณีวัฒนธรรม หรือสื่อพื้นบ้านหลายประเภทของตำบลวอแก้วเริ่มสูญหายไป เนื่องจากไม่ได้ทำบทบาทหน้าที่ต่อชุมชนหรือชาวพื้นที่ในการทำงานหน้าที่ต่อชุมชน ประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าซึ่งอยู่ในสถานะที่กำลังจะสูญหาย การประกอบพิธีเป็นแต่เพียงการทำพอเป็นพิธี ผู้คนไม่รู้ว่าจะอะไรคือรูปแบบ อะไรคือคุณค่าที่แท้จริงของประเพณี การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม “แนวทางการเสริมสร้างและพัฒนาบทบาทของสื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนา”^๔ ภายใต้โครงการวิจัยชุดการสื่อสารเพื่อชุมชนที่ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ร่วมกับชาวบ้านในการรื้อฟื้นประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าให้กลับมาทำหน้าที่อีกครั้งทั้งในด้านคุณค่า หรือส่วนที่เป็นรากที่มองไม่เห็น (invisible) และส่วนที่เป็นรูปแบบ หรือส่วนที่เป็นลำต้น ผล ดอกใบของประเพณีที่สามารถมองเห็นได้ (Visible) เพื่อให้เป็นกลไกหรือเครื่องมือในการพัฒนา – แก้ไขปัญหาของชุมชน

จากนั้นประเพณีผีปู่ย่าก็ได้รับการขยายผลในเชิงกิจกรรมการพัฒนา จากโครงการผีปู่ย่า ๒๐๐๔ เพื่อลูกหลาน โดย สุพรรณ ไชยลังกา^๕ และคณะ (๒๕๔๗-๒๕๔๘) และโครงการสืบภูมิปัญญา สืบชะตาสิ่งแวดล้อม (๒๕๔๘-๒๕๔๙) โดย สุพรรณ ไชยลังกา และคณะ ภายใต้โครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข (สพส.) ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการส่งเสริมสุขภาพ (สสส.) ทั้งสองโครงการที่ต่อยอดขยายผลจากงานวิจัยนี้ ได้สร้างให้เกิดบทบาทหน้าที่ใหม่ ๆ ของประเพณีผีปู่ย่า จาก

^๓ นพณ์ สัมมา และคณะ (๒๕๓๔ อ้างถึงใน ใจทิพย์ สอนดี: ๒๕๓๓)

^๔ อุดลย์ ดวงดีทวีรัตน์ และคณะ (๒๕๔๘)

^๕ นักวิจัยซึ่งเป็นลูกหลานชาววอแก้ว และปัจจุบันเป็นนายกองค์การบริหารส่วนตำบลวอแก้ว

กระบวนการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดของชุมชนในหลายด้าน ทั้งในแง่บุคคล และสถาบันในท้องถิ่นที่เป็นผู้ส่งสาร (sender) พื้นที่/ช่องทาง/วิธีการ (channel) และบุคคลที่เป็นผู้รับสาร (receiver) โดยมีเนื้อหาที่เป็นทั้งคุณค่า และรูปแบบของประเพณีผีปู่ย่า เป็นข้อความสำคัญ (message)

การศึกษาของผู้เขียนในครั้งนี้เป็นการย้อนรอย และถอดบทเรียนกระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกของโครงการต่าง ๆ เพื่อให้เห็นถึงบทบาทหน้าที่ และกระบวนการสื่อสารของชุมชนในการสืบทอดของประเพณีผีปู่ย่า จากอดีตถึงปัจจุบัน (๒๕๕๑) ซึ่งเป็นสื่อพื้นบ้านที่สะท้อนถึงอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของชุมชนอย่างแท้จริง

จากอดีตถึงปัจจุบันของ “ผีปู่ย่า” : บทบาทหน้าที่ การรื้อฟื้น การปรับเปลี่ยนและปัจจัยสู่การเปลี่ยนแปลง

ประเพณีผีปู่ย่าที่เป็นมาแต่ในอดีตนั้น มีความสัมพันธ์อย่างแยกกันไม่ออกกับบริบทชุมชน สภาพแวดล้อมของชุมชน และวิถีชีวิตที่เป็นจริงของชุมชน เป็นกระจกส่องและสะท้อนซึ่งกันและกัน ประเพณีผีปู่ย่าของตำบลอวกแก้วจึงเป็นสิ่งสะท้อนความเชื่อและค่านิยมของชุมชนหลายประการ ได้แก่ ความรักความผูกพัน การเคารพเชื่อฟัง และกตัญญูรู้คุณต่อบุพการี เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วก็มีการสร้างหอ/หิ้ง หรือตูปัวให้ดวงวิญญาณท่านได้สิงสถิต ความเชื่อในการดูแลกันของชุมชนด้วยระบบเครือญาติ และโดยเฉพาะเรื่องการสะท้อนถึงความเชื่อ และค่านิยมของชุมชนในการให้เกียรติ และการปกป้องคุ้มครองศักดิ์ศรีของลูกผู้หญิง ดังจะเห็นได้จากบทบาทหน้าที่ หรือคุณค่า เนื้อหา และความหมายของประเพณีผีปู่ย่าที่ต้องการให้ลูกหลานเป็นคนดี มีความสามัคคีรักใคร่ปรองดองกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน หากใครทำดีผีปู่ย่าก็จะมาช่วยปกป้องรักษา หากใครประพฤติตัวไม่ดี ออกนอกกลุ่มนอกลู่นอกทาง ผีปู่ย่าก็จะมาลงโทษ

การสืบทอดผีปู่ย่าตามสายบรรพบุรุษทางแม่ ไม่นับทางพ่อ ทั้งนี้เป็นเพราะแต่ก่อนแต่เดิมชาวล้านนาเป็นการแต่งงานแบบเอาเขยเข้าบ้าน คือผู้ชายไปอยู่บ้านผู้หญิง เรียกว่า “ไปเอาผีข้างหน้า” หมายถึง ผู้ชายออก

จากครอบครัวเดิมเข้าไปสู่ครอบครัวใหม่ ฝัเดิมของผู้ชายจะต้องละทิ้งไว้ในครอบครัวเดิม ไปเข้าสู่อำนาจของฝัใหม่ คือ ฝัฝ่ายภรรยา^๖

นอกจากนี้ ฝัปู้ย่ายังสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของเพศหญิงในลัทธิพิธีบูชาผีบรรพบุรุษที่มีอยู่ในวิถีชีวิต และสังคมของชาวล้านนาในอดีต ซึ่งม็อคน์ (Christine Mougne) กล่าวถึงในมิติทางประชากร และการอบรมเลี้ยงเด็กผู้หญิงและเด็กผู้ชายในวัฒนธรรมของคนเมืองหรือไทยวน ซึ่งอาจเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดบทบาทและความสำคัญของเพศหญิงในลัทธิพิธีบูชาผีบรรพบุรุษและในสังคมทั่วไป ในทางสัญลักษณ์บทบาททางเพศในวัฒนธรรมภาคเหนือเน้นถูกกำหนดไว้ตั้งแต่แรกเกิด นอกจากนี้การเลี้ยงดู การอบรมสั่งสอนและกระบวนการทางสังคมต่าง ๆ ก็เน้นให้ผู้ชายออกไปเผชิญโลกภายนอกและมีบทบาทสำคัญต่อกิจกรรมทางสังคมต่าง ๆ ในขณะที่ผู้หญิงได้รับการอบรมสั่งสอนให้ดูแลบ้านเรือนและช่วยงานในไร่นาเป็นสำคัญ จึงเป็นไปได้ว่าผู้หญิงมีบทบาทในการจัดการทรัพยากรและอำนาจการตัดสินใจในครอบครัว ซึ่งทั้งหมดนี้สะท้อนให้เห็นผ่านอำนาจและพิธีกรรมของฝัประจำตระกูลและวิถีชีวิตในสังคมเกษตรกรรมดั้งเดิม อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงลักษณะทางประชากร เช่น การย้ายถิ่น รูปแบบการอยู่อาศัยหลังการแต่งงาน รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและอิทธิพลของความทันสมัยมีส่วนทำให้อำนาจและความศักดิ์สิทธิ์ของฝับรรพบุรุษเริ่มสั่นคลอน ในแง่นี้ย่อมมีผลกระทบต่อบทบาทและสถานภาพของผู้หญิงในสังคมภาคเหนือสมัยใหม่ด้วย^๗

ทุนวัฒนธรรม และบทบาทหน้าที่ของ “ประเพณีฝัปู้ย่า”

ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องฝัปู้ย่า เป็นต้นทุนทางวัฒนธรรม หรือ ต้นทุนทางสังคมของชุมชนวอแก้ว ที่ก่อให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชน ที่แม้แต่การคุ้มครองดูแลจากภาครัฐต่อประชาชนในยุคนี้ก็ยังเข้าไปไม่ถึง

^๖ มาลา คำจันทร์ (๒๕๕๑: ๑๑๒)

^๗ อ้างถึงในสุริยา สมุทคุปดี (๒๕๓๙: ๔๙-๕๐)

แต่ทว่า กฎหมายชาวบ้านในนามของประเพณีผีปู่ย่าก็สามารถทำหน้าที่ต่อชุมชนได้เป็นอย่างดี เป็นการจัดการระบบความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันในสังคมชุมชน ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ หรือมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งในเรื่องที่ต้องอาศัยวิถีคิดเชิงซ้อนและเกี่ยวข้องกับเรื่องระบบความรู้/ภูมิปัญญา อีกทั้งต้องอาศัยกฎเกณฑ์มากำกับการใช้ความรู้ นั้น ซึ่งอาจเป็นรูปของจารีต กฎหมาย หรือกฎเกณฑ์ทางสังคม หากเปรียบชุมชนวอแก้ว เป็นร่างกาย หรือองค์พหุพหุหนึ่งที่ประกอบไปด้วยส่วนย่อย ๆ อีกนับไม่ถ้วนทำหน้าที่ไปพร้อม ๆ กันเพื่อให้ร่างกาย หรือชุมชนเกิดสมดุล ไม่มีโรคภัย - ปัญหาใด ๆ มาเบียดเบียนประเพณีผีปู่ย่าก็เปรียบเสมือนหน่วยย่อยหน่วยหนึ่งที่ได้ทำหน้าที่ต่อชุมชนในการสร้างสมดุล ไม่ได้เกิดปัญหาหรือเกิดความเจ็บไข้ได้ป่วยขึ้น ดังนั้น บทบาทหน้าที่ของประเพณีผีปู่ย่านี้ จึงเป็นการสะท้อนให้เห็นว่าประเพณีผีปู่ย่าในฐานะที่เป็นหน่วยย่อยของชุมชนได้ทำหน้าที่ หรือไม่ได้ทำหน้าที่เพราะเหตุใด มีปัจจัยอะไรเข้ามาเกี่ยวข้องบ้าง ซึ่งสิ่งที่นักหน้าที่นิยมสนใจศึกษาก็คือ^๙ สถาบันย่อย ๆ ของแต่ละสังคมนั้นได้ทำหน้าที่อย่างไร (Functioned) หรือไม่ทำหน้าที่ (Dysfunction) หรือทำหน้าที่อย่างผิดพลาด (Malfunctioned) มากกว่าที่จะศึกษาเปรียบเทียบระหว่างสังคมหรือวัฒนธรรมต่าง ๆ

^๙ กาญจนา แก้วเทพ (๒๕๔๙: ๙๔)

อดีต	ช่วงรื้อฟื้น (๒๕๔๖-๒๕๔๗) คงเดิม/สืบเนื่อง	ช่วงขยายผลถึงปัจจุบัน (๒๕๔๗-๒๕๕๑) คงเดิม/สืบเนื่อง
(๑) สืบทอดความเชื่อ	(๑) สืบทอดความเชื่อ	(๑) สืบทอดความเชื่อ
(๒) สร้างภราดรภาพ/ เอกภาพ/ปึกแผ่น	(๒) สร้างภราดรภาพ/ เอกภาพ/ปึกแผ่น	(๒) สร้างภราดรภาพ/ เอกภาพ/ปึกแผ่น
(๓) สร้าง/สืบทอด อัตลักษณ์ตัวตน	(๓) สร้าง/สืบทอด อัตลักษณ์ตัวตน	(๓) สร้าง/สืบทอด อัตลักษณ์ตัวตน
(๔) สร้างความอบอุ่น ทางใจ/ความมั่นคง ทางจิตใจ	(๔) สร้างความอบอุ่น ทางใจ/ความมั่นคง ทางจิตใจ	(๔) สร้างความอบอุ่น ทางใจ/ความมั่นคง ทางจิตใจ
(๕) ให้ความบันเทิง	(๕) ให้ความบันเทิง	(๕) ให้ความบันเทิง
(๖) จัดระเบียบสังคม	(๖) ปลอบขวัญ/คลาย ความกังวล	(๖) ปลอบขวัญ/คลาย ความกังวล
(๗) ปลอบขวัญ/คลาย ความกังวล	(๗) เวที/พื้นที่สาธารณะ พบปะแลกเปลี่ยนของ คนในกลุ่ม	(๗) หน้าที่ในการสร้าง ความรู้สึกร่วม
(๘) อบรมปมเพาะ		(๘) เวที/พื้นที่สาธารณะ พบปะแลกเปลี่ยน ความคิด ประสบ- การณ์
(๙) เวที/พื้นที่สาธารณะ พบปะแลกเปลี่ยนใน ชุมชน		(๙) เป็นพื้นที่สร้าง สวัสดิการภายในกลุ่ม
		(๑๐) เป็นสื่อกลางในการ ดูแลสุขภาพอนามัย ของสมาชิก
	กลීคลาย	กลීคลาย
	(๑) จัดระเบียบสังคม	(๑) จัดระเบียบสังคม
		(๒) การอบรมปมเพาะ
	หน้าที่ใหม่	หน้าที่ใหม่
	(๑) เป็นพื้นที่สร้างสวัสดิการ ภายในกลุ่ม	(๑) การเป็นพื้นที่/ช่องทาง ในการสื่อสารการเมื่อ ง
	(๒) เป็นสื่อกลางในการ ดูแลสุขภาพอนามัยของ สมาชิก	(๒) เป็นพื้นที่ในการเรียนรู้ ระหว่างกลุ่ม และ ระหว่างรุ่น
	(๓) การสร้างความรู้สึกร่วม	(๓) เป็นช่องทาง/ประตูไป สู่สื่อพื้นบ้านประเภทอื่น

● การสืบทอดหน้าที่: จากอดีตสู่ช่วงการรื้อฟื้น

การสืบทอดความเชื่อ

กิจกรรมในช่วงการขยายผลเป็นกิจกรรมสืบทอดความเชื่อเกี่ยวกับผีปู่ย่า เช่น เวทีกระตุนและปลุกจิตสำนึกแกนนำผีปู่ย่าจากกลุ่มเก่า ๕ กลุ่ม และกลุ่มใหม่อีก ๑๐ กลุ่ม กลุ่มละ ๑ ครั้ง เพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ เรื่องผีปู่ย่า มีการร่วมกันวิเคราะห์ปัญหาของสมาชิก รวมทั้งปัญหาของเด็ก และเยาวชน

การสร้างภราดรภาพ/เอกภาพ/ความสามัคคีเป็นปึกแผ่น

กิจกรรมช่วงการขยายผลในโครงการผีปู่ย่า ๒๐๐๔ เพื่อลูกหลาน เป็นการสร้างความสามัคคีและความเป็นปึกแผ่นให้ทั้งคนในกลุ่มผีปู่ย่าเดียวกัน และระหว่างกลุ่มผีปู่ย่า เช่น มีเวทีเสริมสร้างและพัฒนาเครือข่ายแกนนำ กลุ่มผีปู่ย่าทั้ง ๑๕ กลุ่ม เพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การสร้างเครือข่าย และการหนุนเสริมกันและกัน โดยมีแกนหลักคือ สภาวัฒนธรรมตำบลและแกนนำเก่าผีปู่ย่า

การสร้าง/สืบทอดอัตลักษณ์/ตัวตน

ผีปู่ย่าได้ทำหน้าที่ในการสร้างความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ ตัวตน ของชาววอแก้ว เป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในช่วงหลังจากที่มีการรื้อฟื้น ชาวบ้าน มีความภาคภูมิใจและมั่นใจในประเพณีวัฒนธรรมของตนเองมากขึ้น

การให้ความบันเทิง

ในการดำเนินกิจกรรมของโครงการผีปู่ย่า ๒๐๐๔ ได้มีการจัด กิจกรรมตามความต้องการของกลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ การอบรมการเล่นละคร หุ่น ละครเวที และการถ่ายภาพยนตร์เพื่อตัดต่อเป็นวีซีดี โดยทั้งหมดมีเนื้อหา เกี่ยวกับเรื่องผีปู่ย่า กิจกรรมเรียนรู้และฝึกฝนการเล่นดนตรีพื้นบ้านกับศิลปิน พื้นบ้าน เช่น สะล้อ ซอ ซึง โดยนำเอาเนื้อหาเกี่ยวกับประเพณีผีปู่ย่า รวม

ทั้งเนื้อหาเกี่ยวกับงานบุญประเพณีของชุมชนออกไปแสดงตามหมู่บ้านต่าง ๆ ร่วมกับละครหุ่น ซึ่งเป็นการให้การศึกษาเกี่ยวกับเรื่องผีป่วนในรูปแบบสาระบันเทิง (Edutainment)

การสร้างความอบอุ่น/ความมั่นคงในจิตใจ

เรื่องกำลังใจ หรือการเป็นที่พึ่งทางจิตใจของลูกหลานเป็นบทบาทสำคัญของผีป่วนที่ยังคงมีสืบเนื่องมา ไม่ว่าจะเป็นเดินทางไกล ไปทำงานที่อื่น หรือทำงานต่างประเทศ ลูกหลานจะสับสนเลื่อนชั้น เลื่อนตำแหน่ง ลูกหลานเจ็บไข้ได้ป่วย หรือประสบพบเจอเรื่องเลวร้ายในชีวิตมา ก็มักจะมีการเชื่อมโยงมาถึงผีป่วน พร้อมกับบนบานศาลกล่าวต่อสิ่งที่ยึดตนปรารถนา

การปลดปล่อย/คลายความกังวล

ผีป่วนได้ทำหน้าที่ปลดปล่อยและคลายความกังวลให้แก่ลูกหลาน เช่น มีหลายกรณีที่ถูกเล่าลูกแบ่งซึ่งอยู่ในวัยทำงาน และมีครอบครัวแล้ว ต้องประสบพบเจอเรื่องเลวร้ายในชีวิต หรือเคราะห์กรรมต่าง ๆ จนทำให้เจ็บไข้ไม่สบาย และเกิดความกังวลใจ เมื่อมีการถามไถ่ หรือดูเมื่อ (หมอเมืองที่ทำหน้าที่ดูโชคชะตา ราศี และสะเดาะเคราะห์) แล้วพบว่าตนกำลังประสบเคราะห์กรรม จะต้องไปทำพิธีไหว้ผีป่วนเพื่อขอให้หายจากเคราะห์ หรือโรคนั้น

การแสดงความรู้สึกร่วมกัน

หน้าที่การแสดงความรู้สึกร่วมในช่วงที่มีการขยายผล เช่น เวทีกระต๊อน และปลูกจิตสำนึกเกี่ยวกับคุณค่าของผีป่วนกับกลุ่มแกนนำกลุ่มผีป่วน เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจเรื่องผีป่วน เห็นความสำคัญของการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน รวมทั้งการหาแนวทางช่วยเหลือดูแลลูกหลาน มีการวิเคราะห์ปัญหาของสมาชิกพร้อมกับหาแนวทางแก้ไขร่วมกัน เช่น การให้แกนนำกลุ่มผีป่วนมีบทบาทมากขึ้น มีการไปชักชวนสมาชิกร่วมกิจกรรม มีการคิดกิจกรรมเพื่อให้ลูกหลานมาร่วมกิจกรรม ให้ผู้สูงอายุมีบทบาทในการอบรมลูกหลาน

ให้กลุ่มองค์กรในชุมชน เช่น อบต. สภาวัฒนธรรมตำบล และโรงเรียนมีบทบาทในการสนับสนุนงานกลุ่มต่าง ๆ และประเพณีของชุมชนให้มากขึ้น และแกนนำร่วมกันวางแผนชักชวนลูกหลานมาทำกิจกรรมร่วมกัน ซึ่งเรียกได้ว่า ฝึบยาได้ทำหน้าที่ในการสร้างความรู้สึกร่วมแก่คนในชุมชนได้เป็นอย่างดี

การเป็นเวที/พื้นที่สาธารณะในการพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ประสบการณ์

มีการเปิดเวที/พื้นที่เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์เกี่ยวกับประเพณีฝึบยาค่อนข้างมาก ทั้งแบบในกลุ่ม/เก้าอี้เดียวกัน และระหว่างกลุ่มผี ทั้งแบบกลุ่มเป้าหมายที่เป็นคนรุ่นเดียวกัน และคนต่างวัย มาร่วมกันคิดวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหา และแนวทางในการแก้ไขปัญหา ร่วมกัน ซึ่งเรียกได้ว่า เป็นเวทีให้คนทุกเพศ ทุกวัยได้มาแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และประสบการณ์ซึ่งกันและกัน

การเป็นพื้นที่สร้างสวัสดิการภายในกลุ่ม “กองทุนฝึบยา”

กองทุนฝึบยาเป็นกองทุนที่ให้สมาชิกกู้ยืมยามจำเป็นและนำมาเป็นทุนใช้จ่ายในงานเลี้ยงฝึบยาแทนการเก็บจากสมาชิก

เป็นสื่อกลางในการดูแลสุขภาพอนามัยของสมาชิก

ช่วงการขยายผลมีการจัดกิจกรรมเชิงปฏิบัติการเกี่ยวกับการปลูกผักปลอดสารพิษอย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้น โดยมีการจัดกิจกรรมการสร้างเสริมและพัฒนาแกนนำเด็กและเยาวชนตามความต้องการของกลุ่ม ๓ ครั้ง เกี่ยวกับเรื่องการปลูกผักปลอดสารพิษเพื่อการพึ่งตนเอง โดยเป็นการให้ความรู้ ความเข้าใจ และการฝึกปฏิบัติเรื่องผลกระทบที่เกิดจากการใช้สารเคมีกับพืชผัก และทางเลือกคือการปลูกพืชผักปลอดสารพิษ เป็นกระบวนการสร้างความภาคภูมิใจและเสริมศักดิ์ศรีให้กับประชาชนชาวบ้านที่มีความรู้ แต่ไม่มีพื้นที่/เวทีในการถ่ายทอด เป็นพื้นที่สร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างประชาชนชาวบ้านกับเด็ก และเยาวชนในการส่งเสริมให้เกิดการปลูกผักปลอดสารพิษ

● การคลี่คลายของหน้าที่

บทบาทหน้าที่ของประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าที่มีมาแต่อดีตนั้น ไม่มีหน้าที่ใดสูญหายไป แต่ทว่า มีบางหน้าที่ที่มีการปรับเปลี่ยนไปบ้าง หรือ ทำหน้าที่น้อยลงไป หรือที่เรียกว่า หน้าที่ที่คลี่คลายไปเท่านั้น ดังจะได้กล่าวถึงต่อไปนี้

การจัดระเบียบสังคม

บทบาทหน้าที่ของผีปู่ย่าในการจัดระเบียบสังคมหรือเป็นคอกล้อม คนให้ตั้งมั่นอยู่ในความดี ไม่ให้ทำผิด หรือประพฤติปฏิบัติไม่เหมาะสมอัน เป็นการฝึกฝืนนั้น จะจำกัดวงอยู่เฉพาะในกลุ่มวัยกลางคน หรือคนวัยทำงาน ที่มีครอบครัว และมีความเชื่อในผีปู่ย่าอยู่เท่านั้น

การอบรมบ่มเพาะ

บทบาทหน้าที่การอบรมบ่มเพาะให้ลูกหลานเป็นคนดี เป็นคุณค่าอันสำคัญของประเพณีผีปู่ย่าที่ในช่วงการขยายผลในโครงการผีปู่ย่า ๒๐๐๔ เพื่อลูกหลานเองก็มีการจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมให้ผู้อาวุโส แกนนำเก่าดี และกลุ่มเด็ก และเยาวชนได้มีการทำกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่องเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และเป็นเวทีที่ผู้อาวุโสได้มีโอกาสในการอบรมบ่มเพาะลูกหลานของตน แต่ทว่าปัจจุบัน (๒๕๕๑) พบว่า การอบรมสั่งสอนลูกหลานในพิธีไหว้ผีปู่ย่าลดน้อยลงไป อีกทั้งพ่อแม่เองก็ไม่มีเวลาในการสั่งสอน หรือถ่ายทอดความสำคัญของผีปู่ย่าให้ลูกหลานได้รับรู้มากนัก จึงทำให้เยาวชนรุ่นใหม่ ไม่ค่อยให้ความสำคัญต่อเรื่องนี้

● หน้าที่ใหม่

การเป็นพื้นที่/ช่องทางในการสื่อสารการเมือง

การทำงานเชิงวัฒนธรรม หรือการเข้ามาในขอบเขตพื้นที่เชิงวัฒนธรรมนั้น เป็นการเข้ามาในพื้นที่แห่งความเป็นที่เป็นนึ่ง เป็นพวกพ้อง

เดียวกันทำให้ผู้ที่เข้ามาในพื้นที่แห่งนี้ได้รับการยอมรับ “ได้หัวใจเธอ (ชาวบ้าน) ไปครอง” หากมีนักการเมือง หรือบุคคลที่ต้องการพื้นที่/ช่องทางในการสื่อสาร เพื่อหวังคะแนนเสียง หรือผลประโยชน์ในเชิงสร้างสรรคจากชาวบ้าน ประเพณี ผีปู่ย่าก็ยังเป็นพื้นที่ที่เปิดรับให้กับทุกคนที่จะเข้าไปปรากฏตัว ไม่ว่าด้วยวัตถุประสงค์ใด

การเป็นพื้นที่ในการเรียนรู้ระหว่างกลุ่ม และระหว่างรุ่น

มีการเน้นเรื่องการทำงานแบบไขว้รุ่น ไขว้ความรู้ และไขว้กลุ่มค่อนข้างมาก ซึ่งจะเห็นได้จากการจัดเวที หรือกิจกรรมจำนวนมากเป็นการจัดโดยมีกลุ่มเป้าหมายทั้งเด็ก เยาวชน แกนนำเก่าผี ที่มาจากต่างเก่า เพื่อมาร่วมแลกเปลี่ยนประสบการณ์ และวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหาพร้อมกันหาแนวทางในการแก้ไขร่วมกัน

การเป็นช่องทาง/ประตูไปสู่สื่อพื้นบ้านประเภทอื่น

การดำเนินงานของโครงการเน้นไปที่การจัดกิจกรรมตามความต้องการของกลุ่มเป้าหมายเป็นหลัก และอีกหนึ่งกิจกรรมที่มีการจัดให้แก่กลุ่มเด็กและเยาวชน คือ ด้านดนตรีพื้นบ้าน เพื่อให้รู้จักคุณค่า และหน้าที่ของสื่อพื้นบ้าน และเป็นผู้ชมที่เข้าใจดนตรีพื้นบ้าน เช่น สะล้อ ซอ ซึ่ง เป็นต้น มีการนำแนวทางการรื้อฟื้นสื่อพื้นบ้าน “ประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่า” และการขยายผลกิจกรรมจากโครงการผีปู่ย่า ๒๐๐๔ เพื่อหลาน ไปใช้ในการดำเนินโครงการ “สืบภูมิปัญญา สืบชะตาสิ่งแวดลอม” ช่วงปี ๒๕๔๘-๒๕๔๙ ซึ่งเรียกได้ว่าเป็นการทำหน้าที่ใหม่ของประเพณีผีปู่ย่าในการเป็นช่องทาง หรือประตูไปสู่การทำงานกับสื่อพื้นบ้านประเภทอื่น

ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่อประเพณีผีปู่ย่าของตำบลวอแก้ว ได้แก่ ระบบการศึกษาที่มุ่งเน้นหลักสูตรจากส่วนกลางโดยมองข้ามประเพณีและวัฒนธรรมในท้องถิ่น และโรงเรียนที่เป็นอุปสรรคที่

ทำให้นักเรียนไม่สามารถมาร่วมงานในวันเลี้ยงผีปู่ย่าได้เนื่องจากจะต้องไปโรงเรียน อาชีพ และความเจริญก้าวหน้าทางด้านคมนาคม และการติดต่อสื่อสาร

การศึกษาในระบบโรงเรียนที่รัฐเป็นผู้กำหนดที่มุ่งเน้นความเป็นวิทยาศาสตร์ที่สามารถพิสูจน์ได้ และการเรียนรู้ระบบที่ผ่านสื่อที่ทันสมัยทำให้นักเรียนใหม่มีบทบาทสำคัญในการดำเนินชีวิต มีทรรศนะเกี่ยวกับผีปู่ย่าว่าเป็นสิ่งที่ไร้เหตุผลและไม่เข้าใจในบทบาทหน้าที่และการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับผีปู่ย่าและการศึกษาอย่างจำกัดในเรื่องของเวลาทำให้ไม่สามารถร่วมพิธีกรรมได้จึงทำให้เกิดความห่างเหินและลดความสำคัญลง ในขณะที่ผู้ที่ได้รับการศึกษาสูงกลับมองเห็นความสำคัญและคุณค่าของผีปู่ย่าและคนไม่ได้รับการศึกษาหรือการศึกษาไม่มีบทบาทในการดำเนินชีวิตยังมีทรรศนะเกี่ยวกับผีปู่ย่าที่ดีและเชื่อในคุณค่าและประโยชน์ของผีปู่ย่า

อาชีพ ผู้ที่ประกอบอาชีพดั้งเดิมสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษยังมีความคิดความเชื่อในสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ และมีเวลาว่างหลังการทำงานอันเนื่องมาจากการประกอบอาชีพตามฤดูกาล ในการเข้ามามีส่วนร่วมพิธีกรรมเกี่ยวกับผีปู่ย่า ส่วนอาชีพสมัยใหม่ที่มีพื้นฐานทางวิทยาศาสตร์ทำให้ผู้ที่ประกอบอาชีพนี้ไม่เชื่อในประเพณีความเชื่อและบทบาทของผีปู่ย่าซึ่งเป็นสิ่งที่พิสูจน์จับต้องไม่ได้และการประกอบอาชีพยังจำกัดด้วยเวลาและต้องเดินทางไปประกอบอาชีพต่างถิ่นทำให้โอกาสในการมีส่วนร่วมในพิธีกรรมลดลงหรือไม่มีโอกาสเข้าร่วม

ความเจริญก้าวหน้าทางคมนาคมและเทคโนโลยี ส่งผลให้เกิดการหลั่งไหลทางวัตถุ การแลกเปลี่ยนทางความคิดความเชื่อ รวมถึงการรับเอารูปแบบความคิดความเชื่อใหม่ได้อย่างรวดเร็วทำให้นักเรียนใหม่มีทรรศนะเกี่ยวกับผีปู่ย่าว่าเป็นสิ่งที่ล้าสมัย ไม่ทันต่อเหตุการณ์และสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ผีปู่ย่าจึงลดความสำคัญและถูกลบเลือนไป

ในอีกส่วนหนึ่งของปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสื่อพื้นบ้าน^๙ อันประกอบด้วย ปัจจัยภายนอก ได้แก่ กระแสการผลิตเพื่อขายของ

^๙ อุดุลย์ ดวงดีทวีรัตน์ และคณะ (๒๕๔๗: ๓๙)

ชุมชน ระบบการศึกษา การเข้ามาของสื่อสมัยใหม่ ขาดการสนับสนุนจากภาครัฐ ปัจจัยภายใน ได้แก่ เศรษฐกิจ ความตระหนักรู้ของคนใน ข้อจำกัดของตัวสื่อ ได้แก่ ศักยภาพในการปรับตัว กระบวนการสืบทอด ช่องทางการสื่อสาร

กระบวนการสื่อสารและความเปลี่ยนแปลงของชุมชนในการสืบทอดประเพณีผีป่วน

วิถีชีวิตและผีป่วนในอดีตของชุมชนวอแก้ว

ด้วยวิถีชีวิตของชุมชนตำบลวอแก้วในอดีตที่ไม่ซับซ้อน และผู้คนไม่ต้องเดินทางไปทำงานทำข้างนอก ทำให้การถ่ายทอดข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับประเพณีผีป่วนก็ไม่ได้มีความสลับซับซ้อนตามไปด้วย ส่วนใหญ่มีลักษณะการสื่อสารแบบไม่เป็นทางการ และเป็นการสื่อสารระหว่างบุคคล และในอดีตนั้นผู้อาวุโสมีบทบาทสำคัญต่อครอบครัวและชุมชนค่อนข้างมาก ทำให้รูปแบบในการสื่อสารมีลักษณะเป็นแบบทางเดียวในแนวดิ่ง เช่น การอบรมสั่งสอนลูกหลานโดยผ่านช่องทางคือพิธีกรรมผีป่วน ดังที่ปรากฏในผลการวิจัยที่พบว่า ผู้ส่งสารเกี่ยวกับคุณค่า และความสำคัญของผีป่วนในอดีตส่วนใหญ่จะเป็นกำนัน และกำลั้งผี เป็นหลัก และนอกจากนั้น ผู้มีอิทธิพล

นอกเก้าอี้ก็มีส่วนสำคัญในการสื่อสารเพื่อส่งเสริมคุณค่า และความสำคัญของผีป่วนด้วยเช่นกัน ได้แก่ หมอเมื่อ และคนทรง (ม้าขี่)

ในส่วนของการสื่อสารในหมู่เครือญาติ เป็นการสื่อสารระหว่างบุคคลแบบสองทางในแนวราบแบบไม่เป็นทางการโดยมีช่องทางการสื่อสารแบบดั้งเดิม เช่น ในระหว่างการไปเยี่ยมญาติพี่น้อง การบอกเล่าเรื่องผีป่วนที่เป็นตำนาน และเรื่องเล่า การไปวัด การไปร่วมงานบุญ ร้านค้า หรือการชูปชิตินินทา เป็นต้น

ช่วงแห่งการรื้อฟื้น (๒๕๔๖-๒๕๔๗) ถึง ช่วงต่อ ยอดขยายผล (๒๕๔๗-๒๕๔๙)

เมื่อบริบทของชุมชนเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ทำให้บทบาทหน้าที่ และคุณค่าของสื่อพื้นบ้านอย่างประเพณีผีป่วนถูกเข้ามาแทนที่ด้วยสื่อสมัยใหม่ ซึ่งนอกจากตัวสื่อที่เข้าไปในชุมชนแบบทุกทิศทุกทางแล้ว ยังนำเอาค่านิยม และความเชื่อจากภายนอกเข้าไปด้วย ดังกรณีของสื่อพื้นบ้านและสื่อมวลชนสมัยใหม่^{๑๐}ว่า เมื่อมีการเปิดรับสื่อแบบใหม่ ๆ เข้ามา สิ่งที่เปิดรับเข้ามาไม่ได้มีแต่ “ตัวสื่อ” เท่านั้น หากทว่า มี “อุดมการณ์” ติดมาทั้งในเรื่อง “ความเป็นส่วนรวม/เน้นความเป็นกลุ่ม” (collectivity) กับ “ลักษณะปัจเจกชนนิยม” (individualistic) ในสื่อพื้นบ้าน ทั้งในเนื้อหาและแบบแผนการเปิดรับนั้น จะเน้นความเป็นกลุ่ม/เป็นส่วนรวมอยู่เสมอ แต่ทว่า เมื่อชุมชนเริ่มเปิดรับสื่อมวลชนซึ่งทั้งในเนื้อหาและแบบแผนการรับชมจะเน้นลักษณะปัจเจกบุคคล ฉะนั้น อุดมการณ์ใหม่ ๆ จึงเข้ามาแทนที่อุดมการณ์แบบเดิม ๆ เช่นเดียวกับการให้ความสำคัญระหว่างรูปแบบกับเนื้อหาที่สองระบบของสื่อมุ่งเน้นแตกต่างกัน

^{๑๐} กาญจนา แก้วเทพ (๒๕๔๙: ๔๖๕)

เมื่อชุมชนลุกขึ้นตั้งคำถามกับสิ่งที่เกิดขึ้น และต้องการที่จะรื้อฟื้นเพื่อสืบทอดสื่อพื้นบ้าน “ประเพณีผีปายา” ให้กลับมาทำหน้าที่เพื่อลูกหลาน ย่อมต้องใช้สรรพกำลังจากทุกฝ่ายโดยผ่านช่องทางการสื่อสาร และกิจกรรมที่หลากหลายแบบมีที่มาที่ไป กระบวนการทำงานที่ตั้งบนฐานความรู้ เคารพหลักสิทธิของเจ้าของวัฒนธรรม เอาผู้รับสารเป็นตัวตั้ง หรือเอาชุมชนเป็นแกนหลัก เป็นกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ซึ่งนี่เป็นเพียงบางส่วนของทั้งหมด ๑๒ ข้อ ของกระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก^{๑๑} ในมิติทางวัฒนธรรมเป็นการมองปัญหาแบบองค์รวม^{๑๒} มองความสัมพันธ์ระหว่างสรรพสิ่งต่าง ๆ ว่ามีความสัมพันธ์กัน โดยไม่แยกแยะเป็นส่วน ๆ การมองวัฒนธรรมต้องมองในเชิงเคลื่อนไหว เพราะวัฒนธรรมจะเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ แต่การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมจะไม่ใช่การเปลี่ยนแปลงอย่างไร้ทิศทาง หากจะเป็นการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่เกิดจากพลังทางสังคม ดังนั้น วัฒนธรรมจึงต้องมีการผลิตซ้ำ เรียกว่า “การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม หรือการผลิตใหม่ทางวัฒนธรรม”

○ การสลับบทบาทระหว่างผู้ส่งสารกับผู้รับสาร

เนื่องจากกระบวนการศึกษาเพื่อรื้อฟื้นในช่วงนั้น เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ทำให้กระบวนการสื่อสารโดยส่วนใหญ่เป็นกระบวนการสื่อสารแบบสลับบทบาทกลับไปกลับมาระหว่างผู้ส่งสารกับผู้รับสาร ซึ่งเรียกลักษณะการสื่อสาร^{๑๓}แบบนี้ว่า แบบจำลองเชิงพิธีกรรม โดยเริ่มเปิดฉากตั้งแต่ผู้ส่งสาร (S๑) จะส่งสารให้กับผู้รับสาร (R๑) ในช่วงจังหวะที่สอง ผู้รับสาร (R๑) ก็จะมาแปลงบทบาทเป็นผู้ส่งสารบ้าง (S๒) ส่วนผู้ส่งสารเจ้าเดิมก็เปลี่ยนให้ไปเล่นบทผู้รับสาร (R๒) และสลับสับเปลี่ยนกันไปตลอดทั้งกระบวนการสื่อสาร เป้าหมาย ของการสื่อสารแบบนี้ มักจะเป็น

^{๑๑} กาญจนา แก้วเทพ (๒๕๕๐: ๑๔-๒๔)

^{๑๒} อานันท์ กาญจนพันธุ์ (๒๕๔๔: ๗๕)

^{๑๓} กาญจนา แก้วเทพ (๒๕๔๙)

ไปเพื่อ “สร้างลักษณะร่วม” (Shared) ให้เกิดขึ้น เช่น สร้างความเข้าใจร่วมกัน สร้างอารมณ์ความรู้สึกร่วมกัน สร้างประสบการณ์ร่วมกัน ที่ภาษาไทยเรารู้จักแบบจำลองที่สองในคำพูดที่ว่า “จับเข้าด้วยกัน พบกันครึ่งทาง” ในแบบจำลองเชิงพิธีกรรมนี้ ผู้ส่งและผู้รับสาร จะไม่ใช่บทบาทตายตัว หากแต่จะมีการสลับปรับเปลี่ยนบทบาทกันไป (Role shifting)

นอกจากนี้ ในช่วงการขยายผลกิจกรรมก็มีการนำแบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรมมาใช้เพื่อสร้างความหมายเกี่ยวกับคุณค่าและความหมายของประเพณีผิปปู่ยา

○ การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

ทั้งในช่วงการรื้อฟื้น และการขยายผลกิจกรรม ได้มีการใช้การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อสร้างความตระหนักร่วมถึงคุณค่า และความสำคัญของประเพณีผิปปู่ยา การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมโดยคำนึงถึง “ผล” ที่เกิดขึ้น ทั้งนี้ การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม^{๑๔} หมายถึง กระบวนการซึ่งนำไปสู่ความตระหนักร่วมกัน ความสนใจร่วมกัน ความรับผิดชอบร่วมกัน และการสนับสนุนให้เกิดกระบวนการตัดสินใจของกลุ่มบุคคล หรือสถาบันที่เกี่ยวข้อง เป็นกระบวนการที่กลุ่มบุคคลต่าง ๆ ซึ่งมีความตั้งใจ และมีความเกี่ยวข้องกับประเด็นปัญหาหนึ่ง ๆ ได้ก้าวเข้ามามีบทบาทในกระบวนการแลกเปลี่ยนความรู้ และการสร้างความเข้าใจร่วมกัน

นอกจากนี้ กระบวนการสื่อสารในช่วงการรื้อฟื้น และช่วงการขยายผลเกี่ยวกับประเพณีผิปปู่ยาเน้นกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมค่อนข้างมาก เนื่องจากใช้วิธีการสนทนา แลกเปลี่ยนความคิดเห็นเพื่อหาแนวทางการทำงานร่วมกันอยู่ในทุกเวที การมีส่วนร่วมในองค์ประกอบของการสื่อสาร^{๑๕} นั้นเป็นการเน้นวิธีการสนทนาแลกเปลี่ยนทัศนะซึ่งกันและกัน (dialogue) เพื่อแสวงหาความร่วมมือจากหลายฝ่าย (collaboration) และก่อให้เกิดการตัดสินใจโดยกลุ่ม (Group decision-making)

^{๑๔} ปาริชาติ สถาปิตานนท์ และคณะ (๒๕๔๙)

^{๑๕} กาญจนา แก้วเทพ และคณะ (๒๕๔๓)

○ มติความต่อเนื่อง

จากโครงการวิจัยเพื่อรื้อฟื้นประเพณีผีปู้ย่า มาจนถึงกิจกรรมด้านการพัฒนา โครงการผีปู้ย่า ๒๐๐๔ เพื่อลูกหลาน และโครงการสืบชะตาสีงแวดล่อม เป็นกระบวนการทำงานที่มีความต่อเนื่องใน ๒ ด้าน ได้แก่

- ❖ ความต่อเนื่องด้านวิธีการทำงาน (work process) ได้แก่ กระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก เช่น การเคารพสิทธิของเจ้าของวัฒนธรรม การวิเคราะห์ต้นทุนแห่งคุณค่า การทำงานแบบครบเครื่องเรื่องรื้อฟื้น หรือการทำงานแบบคาราวานกิจกรรม เป็นต้น
- ❖ ความต่อเนื่องด้านกิจกรรม ดังจะเห็นได้จากการต่อยอดขยายผลจากคุณค่าของผีปู้ย่าไปสู่กิจกรรมอื่น ๆ

ทั้งนี้ ปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดความต่อเนื่องทั้งวิธีการทำงาน และความต่อเนื่องด้านกิจกรรมที่เกิดขึ้น มาจากต้นทุนทางสังคมของชุมชนที่เป็นบุคคล ได้แก่ นายสุพรรณ ไชยลังกา ที่นำเอาวิธีการทำงานแบบวัฒนธรรมเชิงรุกดังกล่าว มาใช้สืบเนื่องจากงานวิจัย เรื่อยมาจนถึงโครงการผีปู้ย่า ๒๐๐๔ และโครงการสืบชะตาสีงแวดล่อม และขยายกิจกรรมต่อเนื่องเข้าไปสู่สถาบันหลักของชุมชนได้แก่ สภาวัฒนธรรมตำบล อบต. และโรงเรียน ซึ่งเป็นกระบวนการที่ทำให้ประเพณีผีปู้ย่าได้รับการยกระดับกลับมาทำหน้าที่เป็นกลไกในการแก้ไขปัญหาของชุมชนเทียบเท่ากับสถาบันอื่น

ช่วงปัจจุบันของผีปู้ย่า ๒๕๕๐-๒๕๕๑

ผลพวงจากกระบวนการทำงานแบบวัฒนธรรมเชิงรุกในช่วงที่มีการรื้อฟื้นประเพณีผีปู้ย่า มีส่วนสำคัญที่สำคัญอย่างยิ่งในการกระตุ้นให้เกิดความตระหนักและตื่นตัวเกี่ยวกับความสำคัญ และการสูญหายของสื่อพื้นบ้านชนิดนี้ และจากผลพวงของกระบวนการทำงานเชิงรุกที่มีกิจกรรมที่หลากหลายผ่านกลุ่มต่าง ๆ ทำให้ปัจจุบันที่แม้จะไม่ได้มีการสื่อสารกันอย่างคึกคักเหมือนช่วงนั้น แต่ว่ากระบวนการที่ยังคงมีการสืบทอดมา ก็นับได้ว่า มีคุณภาพการแก้

ชุมชนเป็นอย่างยิ่ง ได้แก่ กระบวนการสื่อสารประเพณีผิปปู่ยาในโรงเรียนผ่านหลักสูตรท้องถิ่นที่มีทั้งกิจกรรมในห้องเรียนและนอกห้องเรียน เช่น การไปเรียนรู้ ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับประเพณีผิปปู่ยากับแก้วผี หรือพ่อแม่ และญาติพี่น้องของตน ทั้งในสิ่งที่ป็นรูปแบบ และคุณค่า ซึ่งเป็นสิ่งที่เรียกว่าการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม หรือการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอด^{๑๖} คือ ความจำเป็นที่ต้องมีการวิเคราะห์ทั้งเป็น **รูปธรรม (visible)** หรือลักษณะที่มองเห็น/จับต้อง/สัมผัสได้ และเป็น **นามธรรม (invisible)** หรือเข้าใจถึงความหมายที่ถูกผลิตซ้ำและเปลี่ยนแปลงได้

จากการศึกษาผู้เขียนยังพบอีกว่า ผู้ที่ทำหน้าที่เป็นผู้ส่งสารที่มีความสำคัญ และมีอิทธิพลต่อชาวชุมชนวอแก้วมากและยังเข้มข้นอยู่เสมอ ได้แก่ หมอเมือ หรือหมอเมือง และคนทรง (ม้าขี่) ด้วยบริบทของสังคมที่ปิดตัว ผู้คนต้องเดินทางมาหาากินมากยิ่งขึ้น ทำให้หมอเมือ ยังได้รับความนิยมและศรัทธาจากชาวชุมชนวอแก้ว และชาวบ้านทั่วไป เนื่องจากเป็นกระบวนการสื่อสารเชิงพิธีกรรม^{๑๗}ที่ครอบงำประกอบที่ว่าด้วยจุดเด่นของสื่อพื้นบ้านทั้งในเชิงพื้นที่ เวลา มีความใกล้ชิดกับผู้รับสาร ใช้ภาษาท้องถิ่น มีราคาถูก สามารถปรับตัวให้เข้ากับเนื้อหาใหม่ ๆ ได้

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองเป็นปัจจัยสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงของลัทธิพิธีผิปปู่ยา^{๑๘} การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวไม่ได้เกิดขึ้นอย่างชัดเจนเฉพาะภายในชุมชนชนบทเฉพาะแห่งเท่านั้น หากยังสามารถพิจารณาการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้โดยการเปรียบเทียบระหว่างเมืองกับชนบท ในขณะที่อิทธิพลของความทันสมัยค่านิยมทางเพศแบบตะวันตกและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมืองทำให้พิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษในชนบทภาคเหนือเริ่มลดความสำคัญลง ลัทธิพิธีทรงเจ้าเข้าผีโดยผ่านร่างทรงสมัยใหม่กลับได้รับความนิยมอย่างเห็นได้ชัดในสังคมเมือง

^{๑๖} สมสุข หินวิมาน (๒๕๔๙: ๔๙-๕๑)

^{๑๗} กาญจนา แก้วเทพ (๒๕๕๕)

^{๑๘} สุริยา สมุทคุปต์ (๒๕๓๙: ๕๐)

บทสรุป

สื่อพื้นบ้านเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมชุมชนที่ไม่ได้ยืนอยู่อย่างโดดเดี่ยว ดังนั้น จะต้องมองสื่อพื้นบ้านในมิติที่เป็นองค์รวม แบบมีพลวัต (Dynamic) ซึ่งเครื่องมือสำคัญจะช่วยทำให้การวิจัยด้านวัฒนธรรมมีกรอบและแนวทางการวิเคราะห์ที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น คือ กระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก และในการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับสื่อพื้นบ้าน หรือวัฒนธรรมชุมชน จะต้องยึดหลัก ๓ ประการ คือ เคารพสิทธิของเจ้าของวัฒนธรรม เน้นกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม และเป็นกระบวนการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม

บรรณานุกรม

- กาญจนา แก้วเทพ และคณะ. *สื่อเพื่อชุมชน: การประมวลองค์ความรู้*.
กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๓.
- กาญจนา แก้วเทพ. *เมื่อสื่อส่องและสร้างวัฒนธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์ศาลาแดง, ๒๕๔๕.
- กาญจนา แก้วเทพ เรียงชัย อิศรเดช และสุชาดา พงศ์กิตติวิบูลย์. *ปฐมบทแห่งองค์ความรู้เรื่องสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๙.
- กาญจนา แก้วเทพ. *ศาสตร์แห่งสื่อและวัฒนธรรมศึกษา*. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: บริษัท เอดิชั่น เฟลส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๙.
- กาญจนา แก้วเทพ. *เมื่อสื่อพิธีกรรมเป็นลำนำแห่งความสุข*. ใน *ยึดหลักปักแน่นกับงานสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุขภาวะ*, กาญจนา แก้วเทพ, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๙: ๕๕-๕๙.
- กาญจนา แก้วเทพ. *ไฟก๊ส “แนวทางการวิจัยสื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนาชุมชน” แบบเชิงรุก*. เอกสารประกอบการฝึกอบรมนักวิจัยทีมสื่อพื้นบ้าน, ๒๕๕๐. (อัดสำเนา)
- ใจทิพย์ สอนดี. *กลยุทธ์การสื่อสารในโครงการบวชป่าชุมชน*. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชานิเทศศาสตร์พัฒนาการ ภาควิชาการประชาสัมพันธ์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์. *ผีเจ้านาย*. กรุงเทพฯ: พายัพ ออฟเซท พรินท์, ๒๕๒๗.
- ปาริชาติ สถาปิตานนท์ และคณะ. *การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมและการพัฒนาชุมชน: จากแนวคิดสู่ปฏิบัติการวิจัยในสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๙.
- มาลา คำจันทร์. *ผีในล้านนา วิญญาณ ความเชื่อ พิธีกรรมที่แนบแน่นกับวิถีชีวิตของคนล้านนา*. กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

สมสุข หินวิมาน. สื่อบ้านสื่อสารสุข: แนวคิดและความหมาย. ใน *สื่อบ้านสื่อสารสุข*, บรรณา จันทรุพันธุ์, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๘: ๔๙-๕๑.

สุพรรณ ไชยลังกา และคณะ. รายงานการดำเนินงานฉบับสมบูรณ์ *โครงการ ผีปู่ย่า ๒๐๐๔ เพื่อลูกหลาน*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ, ๒๕๔๘. (อัดสำเนา)

สุพรรณ ไชยลังกา และพัชรินทร์ สุริยา. *เอกสารโครงการสืบภูมิปัญญา ต่อชะตาสืบวงศ์*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ, ๒๕๔๘. (อัดสำเนา)

สุริยา สมุทคุปติ และคณะ. *ทรงเจ้าเข้าผี: วัฏกรรมของลัทธิผีและวิกฤติการณ์ของความทันสมัยในสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, ๒๕๓๙.

อดุลย์ ดวงดีทวีรัตน์ และคณะ. แนวทางการเสริมสร้างและพัฒนาบทบาทของสื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนาชุมชน ใน *สื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนาภาพรวมจากงานวิจัย*. กาญจนา แก้วเทพ, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีโนทีไซน์, ๒๕๔๘ : ๑๔๒-๑๗๖.

อดุลย์ ดวงดีทวีรัตน์ และคณะ. รายงานการวิจัยแนวทางการเสริมสร้างและพัฒนาบทบาทของสื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนาชุมชน. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๗. (อัดสำเนา)

อานันท์ กาญจนพันธ์. *วิธีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน: พลวัตและศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๔.